

Nederland innovatieland: Meer mogelijk maken

Input verkiezingsprogramma's, juli 2023

Technologische innovatie is onmisbaar voor de grote uitdagingen waar we voor staan. De klimaattransitie vraagt om een enorme opschaling van onder meer energieopslag, waterstof-technologie, circulair grondstofgebruik en duurzame energieproductie. Doorontwikkeling van bestaande technologie en de ontwikkeling van nieuwe technologieën is daarvoor onmisbaar. Ook op domeinen als zorg, landbouw, defensie en woningbouw. Om die reden worden wereldwijd miljarden in duurzame technologie en industrie geïnvesteerd.

Afhankelijkheid van duurzame technologieën en van sleuteltechnologieën zoals, microchips, fotonica en kunstmatige intelligentie, heeft een wereldwijde innovatiewedloop teweeggebracht. Industriepolitiek is terug als nooit tevoren en versterking van de open strategische autonomie wordt hét thema voor de nieuwe Europese Commissie in 2024. Brussel heeft de teugels voor het geven van staatssteun inmiddels al laten varen. Landen als Frankrijk en Duitsland maken daar dankbaar gebruik van en investeren vele miljarden om onder meer de nieuwste generatie microchips te ontwikkelen. Nederland blijft daar structureel bij achter en verliest aansluiting met de rest van de Europa op dit ongelijke speelveld.

Het belang van de Nederlandse technologische industrie

Ook voor Nederland is de industrie cruciaal. Ongeveer 20% van ons nationale inkomen verdienen we direct of indirect in de industrie. Elke baan in de industrie levert ook een baan buiten de industrie op, zodat zo'n 1,5 miljoen Nederlanders dankzij de industrie brood op de plank hebben. Bovendien draagt het inkomen uit industrie bij aan onze collectieve welvaartsstaat, zoals de financiering van het onderwijs en de zorg. Ook wordt de industrie steeds belangrijker voor onze economie. In tegenstelling tot andere sectoren neemt onze arbeidsproductiviteit wél toe. Digitalisering van de industrie – *smart industry* – maakt het werk interessanter, minder zwaar voor werknemers en toegankelijker voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt. Lonen zijn in de industrie relatief hoog en meer dan 85% procent van de werknemers heeft een vast contract. De technologische industrie is daarmee de stabiele werkgever die we in deze onzekere tijden nodig hebben.

De wereld heeft technologische industrie nodig om te verduurzamen. Europa heeft technologische industrie nodig om zich geopolitiek staande te houden. En Nederland heeft technologische industrie nodig om welvaart voor toekomstige generaties veilig te stellen. Wij voelen die urgentie. We investeren in innovatie en verduurzaming, zetten samen met vakbonden de schouders onder het oplossen van het personeelstekort in de techniek. We ontwikkelen energiebesparende chips, innovaties voor gezondheidszorg en landbouw, bouwen vliegtuigen met zonnepanelen, zware voertuigen die op waterstof en elektriciteit rijden. We ontwikkelen de systemen voor herwinning van grondstoffen en bouwen de elektrolyzers die cruciaal voor de productie van waterstof zijn. En ga zo maar door.

De wereld om ons heen snapt dat het succes van onze samenleving afhangt van het succes van onze technologische industrie. De honderden miljarden die overheden wereldwijd in innovatie investeren, zijn daarvan het resultaat. Nederland blijft echter huiverig om met dezelfde urgentie aan de slag te gaan. Dat is de missie waar een volgend kabinet voor staat: zorgen dat de Nederlandse technologische industrie in staat blijft waarde toe te voegen aan de Nederlandse samenleving, aan Europese open strategische autonomie en de transities waar de hele wereld voor staat.

Verduurzaming: Geen groene wereld zonder groene industrie

De technologieën die onze duurzame transitie mogelijk maken, groeien niet aan bomen. Ze worden gemaakt door industriële bedrijven die zélf ook voor een duurzaamheidsopgave staan. Of een bedrijf nu *cleantech* producten maakt of cruciale componenten die ook in zonnepanelen of warmtepompen worden gebruikt; de energietransitie is onze grootste gezamenlijke opgave. Een groene industrie is onmisbaar, omdat enerzijds een duurzame samenleving niet tot stand kan komen zonder vergroening van de industrie en anderzijds, omdat in de industrie de systemen gebouwd worden die de rest van de samenleving verduurzamen. Nederland en Europa zouden zonder eigen industrie niet in staat zijn om de kringloop van (kritieke) materialen en metalen te sluiten. Ook lossen we milieu- en klimaatproblemen niet op door industriële bedrijven de grens over te jagen. We verschuiven daarmee alleen maar onze verantwoordelijkheid, aangezien we de producten nog steeds hard nodig hebben. Om productieprocessen te verduurzamen heeft de industrie tijd en ruimte en stabiel en consequent overheidsbeleid nodig voor vergunningverlening, het oplossen van netcongestieproblematiek en ondersteuning bij elektrificatie en het overschakelen op duurzame bronnen, zoals warmte en waterstof.

FME roept daarom op:

➤ **Versnelde elektrificatie van productie door inzet op slimme uitbreiding van het stroomnet.**

Industriële bedrijven staan klaar om te verduurzamen. Ze hebben de technologie en zijn bereid om de investeringen te doen, maar krijgen vaak geen vergunning vanwege netcongestie. Dat staat elektrificatie en schone productie in de weg. Door snel te investeren in betere infrastructuur, energiezuinige apparatuur en in grootschalige energieopslag, moeten we netcongestie tegengaan. Dat vraagt ook om versnelde vergunningsverlening. Om aan de stijgende vraag naar duurzame energie te voldoen, moet Nederland in 2030 minstens 200 TWh duurzame energie opwekken.

➤ **Breng energiebelastingen in lijn met de rest van Europa.**

Het is logisch dat Europa en Nederland inzetten op het belasten van fossiele energie om de omschakeling naar duurzame energie te versnellen. Gelijktijdig zien we dat de energiebelastingen, ook binnen Europa, per land sterk verschillen. Wereldwijd wordt er geconcurrereerd door middel van energieprijzen die soms gesubsidieerd kunstmatig laag gehouden worden en soms het gevolg zijn van een aanbodoverschot. Dat prijsverschil ondermijnt de investeringscapaciteit van de Nederlandse industrie voor elektrificatie van productieprocessen. Als energieprijzen binnen Europa meer in één lijn liggen en mondiaal competitief zijn, ontstaat er meer duurzame investeringsruimte.

➤ **Investeer in waterstof.**

Energie-intensieve industrie vraagt om energiebronnen met een hoge efficiëntie. Waterstof kan die rol vervullen en biedt ruime mogelijkheden voor Nederland als wind- en waterrijk land. Om voldoende waterstof te kunnen produceren, moeten we eerst voldoende elektrolyzers ontwikkelen en bouwen. Nederland moet investeren in die productiecapaciteit, willen we de industrie verduurzamen én de kennis die we al hebben niet laten wegvloeien. In 2030 moet Nederland 4 GW productiecapaciteit voor waterstof hebben.

➤ **Beweeg van verbruik naar gebruik bij grondstoffen.**

Als producten duurzamer en circulair worden gemaakt, daalt ook het verbruik van grondstoffen. Om dat te stimuleren moet de nationale grondstoffenstrategie aan het Nationaal Programma Circulaire Economie worden gekoppeld. De grondstoffenstrategie is niet alleen noodzakelijk om de klimaatdoelstellingen te halen, maar ook om grote afhankelijkheden van het buitenland te voorkomen of beperken. Investeren in en ontwikkeling van smelter- en recycling capaciteit in Nederland en Europa is cruciaal.

Personeel: Zonder mensen geen transitie

De industrie heeft al langer te maken met een tekort aan technisch geschoold personeel. Het aantal personen met een technisch beroep stijgt weliswaar, maar het lost het tekort aan technici niet op. Zo waren er 78.000 openstaande vacatures in Q4 2022. Ook stromen, mede als gevolg van de leerlingencrimp, minder leerlingen het bèta-technische onderwijs in. Het gevolg hiervan is dat steeds meer sectoren dreigen vast te lopen, net als de klimaat- en digitale transitie van de economie. De overheid en het bedrijfsleven moeten daarom nog beter samenwerken om dit tekort te verkleinen. Vergroot daarom de instroom, verklein de uitstroom en zet innovatie en digitalisering in voor de vergroting van de arbeidsproductiviteit.

FME roept daarom op:

- **Ga door met het Actieplan groene en digitale banen en behoudt het hiervoor toegezegde budget.**
Dit actieplan sluit aan bij het door de technieksectoren – met steun van de vakbonden – gelanceerde ‘Aanvalsplan Arbeidstekorten Techniek, Bouw en Energie’. Het Actieplan groene en digitale banen moet daadwerkelijk worden uitgevoerd. Handhaaf hiervoor, zoals toegezegd het budget van € 50 miljoen per jaar voor de komende 10 jaar, als *matching* van de gelden vanuit de bedrijven en vakbonden voor het Aanvalsplan.
- **Stimuleer een Leven Lang Ontwikkelen.**
De om-, bij- en nascholing van werkenden en werkzoekenden uit krimpsectoren is belangrijk voor het terugdringen van de personele krapte in de techniek en ICT. Omdat de STAP-regeling is afgeschaft in plaats van verbeterd, moet er een doelgericht LLO-instrument worden geïntroduceerd.
- **Geef technologie en techniek een plek in het curriculum in het primair en voortgezet onderwijs.**
Leerlingen komen te weinig in aanraking met technologie en techniek in het onderwijs. Een eenmalige inzet is onvoldoende; structurele inbedding in het onderwijsprogramma is noodzakelijk. Dit versterkt de instroom in technische opleidingen en helpt jongeren om vaker te kiezen voor de opleiding waarin ze hun talenten optimaal kunnen ontplooien en er een grote baan zekerheid is.
- **Stimuleer de keuze voor technische opleidingen en haal drempels weg.**
Te weinig jongeren kiezen voor een technische opleiding. In het technisch beroepsonderwijs wordt van studenten verwacht dat ze zelf dure, maar essentiële, zaken betalen. Ook de opleidingen zelf hebben te maken met hoge investeringen. Verlaag de financiële drempel door de bekostiging van deze opleidingen te verhogen en de les-/collegegelden te verlagen.
- **Faciliteer hybride docentschap.**
In de technische sector is grote behoefte aan nauwere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Een van de manieren om dit te realiseren, is het stimuleren van meer hybride techniekdocenten. Hybride techniekdocenten zijn professionals die een baan in het onderwijs combineren met één in de techniek. Hiervoor is het wel nodig om andere eisen aan hybride docenten te stellen (bijvoorbeeld lesbevoegdheden), zodat ze meer les kunnen geven.
- **Behoud toegang internationaal talent tot Nederlands onderwijs en bedrijfsleven.**
In Nederland leiden we onvoldoende technici op. Voor een innovatieve industrie is het noodzakelijk om internationaal talent te kunnen blijven aantrekken. De 30%-regeling – een fiscale regeling voor internationale kenniswerkers – is hier een belangrijk middel voor en moet behouden blijven. Ook moeten Nederlandse technische opleidingen toegankelijk blijven voor internationale studenten, vooral voor opleidingen voor essentiële tekortberoepen.
- **Implementeer de Crisisregeling Personeelsbehoud, ook bij ‘supply chain’-problematiek.**
De nieuwe Crisisregeling Personeelsbehoud maakt het mogelijk voor bedrijven om adequaat in te spelen op tijdelijke vraaguitval door bijzondere economische omstandigheden, zonder afscheid te hoeven nemen van personeel. Wanneer dat echter het gevolg is van verstoringen in mondiale waardeketens, buiten de verantwoordelijkheid van de ondernemers dus, biedt de regeling geen houvast. Dat moet alsnog geregeld worden.

Innovatie: De best bestede euro's voor onze toekomstige welvaart

Elke euro die aan R&D wordt uitgegeven, levert op termijn € 4,25 euro op. Die euro's hebben we hard nodig om onze verzorgingsstaat op peil te kunnen houden. Niet voor niets geldt in Europa al jaren de Lissabon-doelstelling om 3% van ons BBP aan R&D uit te geven. Nederland blijft daar ver onder, ondanks inspanningen van het bedrijfsleven en het laatste kabinet. De rest van de wereld wacht niet: zo verdertigvoudigde China zijn R&D-investeringen de afgelopen 30 jaar. De VS heeft een budget van \$ 369 miljard voor investeringen in de industrie. Zonder ambitieus innovatiebeleid komt onze concurrentiepositie onder druk te staan. Een stabiel innovatiebeleid en structurele middelen zijn belangrijk voor ondernemers om te kunnen innoveren, investeren en risico's te nemen. Pas als een startend bedrijf kan doorgroeien, creëer je economische en maatschappelijke waarde. In Nederland groeit echter slechts 21% van de start-ups door naar scale-up, terwijl dit elders in Europa en in de VS (zelfs 60%) veel hoger ligt. Meer opschalingsfinanciering en innovatieve aanbestedingen kunnen hier het verschil maken. Ook moet de doorloopsnelheid van Nederlandse en Europese regelgeving en initiatieven op het gebied van innovatie omhoog.

FME roept daarom op:

➤ **Investeer structureel in innovatie**

Wanneer we 3% van het BBP in R&D investeren, voldoen we aan de Europees afgesproken Lissabondoelstelling. Dat vraagt om inzet van bedrijfsleven én overheid. Het Nationaal Groeifonds moet worden behouden en beschermd voor haar originele doel: het versterken van ons nationale groeivermogen. Daarnaast moeten we vasthouden aan indexatie van de WBSO, de Innovatiebox behouden en is er meer Nederlands budget nodig voor projecten onder de Europese IPCEI-regeling.

➤ **Stimuleer opschalingsinvesteringen.**

Er is in Nederland veel kapitaal dat niet genoeg benut wordt voor Nederlandse innovatie. Vooral de pensioenfondsen hebben een enorm investeringsbudget dat vaak in het buitenland wordt ingezet. We moeten afspraken maken met institutionele beleggers en andere kapitaalkrachtige partijen – en met de overheid als toezichthouder – over hoe we investeringen in Nederlandse start-ups en scale-ups kunnen aanjagen. Anders lekken kennisintensieve start-ups en hun innovaties weg naar het buitenland of stranden ze voor de successen kunnen worden geoogst.

➤ **Besteed innovatief aan.**

Duurzaam en *'future proof'* inkopen door de overheid kan een belangrijke versneller van innovatie zijn. Door op te treden als launching customer op sectoren die van belang zijn voor de Nederlandse open strategische autonomie kan tegelijkertijd ook de Nederlandse industrie beter behouden en versterkt worden. Implementeer daarom de aanbevelingen uit het PIANOo-rapport 'Innovatie inkopen in de publieke sector' en houd in aanbestedingen rekening met voordelen van innovaties, zoals energieverbruik en een langere levensduur én belang voor de eigen strategische autonomie.

➤ **Geef innovaties de ruimte.**

Trials en *field tests* in de openbare ruimte, zoals bijvoorbeeld met drones of zelfrijdende auto's, zijn cruciaal om van theorie naar praktijk te komen bij innovatie. Dat proces moet worden gefaciliteerd, bijvoorbeeld door wetgeving rondom tijdelijke proeftuinen, waarbij uitzonderingen gelden op bestaande regelgeving. Ook moeten we de lastendruk voor bedrijven structureel verminderen.

➤ **Investeer in waardeketens voor sleuteltechnologieën.**

Nederland heeft een lange termijnstrategie nodig voor technologische innovatie. Daarin moet een balans gevonden worden tussen generiek beleid, zoals de WBSO en Innovatiebox enerzijds – we weten immers niet welke sleuteltechnologieën voor de toekomst nog gaan ontstaan – en specifiek, missiegedreven innovatiebeleid voor de topsectoren anderzijds. Daarbij moet het versterken van cruciale schakels in mondiale waardeketens, de zogenaamde *control points*, het centrale doel zijn. Mondiale samenwerking met innovatiepartners, waar dan ook ter wereld, blijft van groot belang.

Smart Industry: Randvoorwaarde voor een duurzaam en innovatief Nederland

Een breed gedigitaliseerde maakindustrie is een onmisbare schakel in de weg naar verduurzaming, innovatie en het oplossen van het personeelstekort. Bovendien is het de belangrijkste randvoorwaarde voor een sterke positie van Nederland in de wereld. Met het gebruik van de nieuwste technologieën worden maakprocessen slimmer en efficiënter, waardoor we sneller, beter en energie-efficiënter kunnen produceren. Digitale koplopers kunnen alleen optimaal functioneren in een vitaal ecosysteem van innovatieve (kleine) toeleveranciers. Daarvoor is een sterke digitale infrastructuur nodig. Ook het uitwisselen en gebruiken van data is daarbij van onschatbare waarde. Nederland moet daarom de mogelijkheden van nieuwe technologieën, zoals AI, omarmen en binnen een verantwoord, ethisch en veilig kader inzetten. Cybersecurity is daarbij cruciaal. De maakindustrie is nu namelijk het meest lucratieve doelwit van cyberaanvallen.

FME roept daarom op:

➤ Zet in op het versterken van cybersecurity bij maakbedrijven.

De keten is zo sterk als de zwakste schakel, dus ieder bedrijf cyberweerbaar maken is essentieel. Help bedrijven bij de implementatie van nieuwe wetgeving en het inhalen van de kennisachterstand bij maakbedrijven op dit gebied. De aandacht voor het mkb moet in de fusie van het Nationaal Cyber Security Center en het Digital Trust Center behouden blijven.

➤ Versterk het Smart Industry programma.

Het Smart Industry (SI) programma zette de afgelopen jaren met succes 52 Smart Industry fieldlabs op, waarmee zo'n 830 bedrijven zijn bereikt, 1400 banen zijn gecreëerd en iets meer dan 10.000 mensen zijn getraind. Versterking is nodig om de maakindustrie verder te digitaliseren en procesinnovatie aan te jagen. Structureel budget voor het opzetten van nieuwe fieldlabs, innovatievouchers, capaciteitsuitbreiding voor het SI-programma en financiering gericht op skills-programma's, zijn daarvoor nodig. Ook is het zaak om het mkb en sectoren waar procesinnovatie achterblijft, mee te nemen in digitalisering.

➤ Bouw aan sterke digitale infrastructuur.

Stimuleer ontwikkelingen in open systemen om afhankelijkheden van grote platformen te verkleinen en verhoog de interoperabiliteit met specifieke aandacht voor toegang van het mkb. Zorg daarbij voor het behouden van Nederland als internationaal digitaal knooppunt en investeer in potentiële nieuwe groeigebieden en ontwikkeling van digitale technologie waar Nederland vanouds sterk in is, zoals antenne-technologie en satellietcommunicatie.

Internationaal ondernemen: Kracht in verbondenheid

De waardeketens van de technologische industrie zijn bij uitstek internationaal. De export van producten is met 54 miljard goed voor de helft van de omzet van FME-leden en een significant deel van de totale Nederlandse export. Veel componenten en halffabricaten worden daarnaast geïmporteerd. Dankzij de hightech sector heeft Nederland bovendien toegang tot cruciale internationale kennisnetwerken. Nederland is daarom gebaat bij een zo open mogelijke economie. Het is belangrijk dat een toekomstig kabinet zich voor gunstig handelsbeleid blijft inzetten. Voor grote delen van ons buitenlandsbeleid betekent dit dat we moeten inzetten op beter en sterker Europees beleid, en op het zorgen voor een (Europees) gelijk speelveld voor onze nationale industrie. Nederland moet bij generiek beleid altijd kijken naar strategisch belangrijke sectoren voor wie generieke oplossingen mogelijk onvoldoende werken. Synergie met en versterking van de Europese industriestrategie, moet inzet zijn van de Nederlandse industriestrategie.

FME roept daarom op:

➤ **Omarm moderne handelsverdragen.**

Zeker met de vergrote aandacht voor het reduceren van strategische afhankelijkheden en diversifiëren van waardeketens, is het versterken van onze handelsrelaties met (nieuwe) landen van groot belang. Omarm daarom het afsluiten van nieuwe handelsverdragen, zoals het Mercosur-verdrag.

➤ **Maak exportkredietverzekeringen beter toegankelijk voor groene technologie.**

Omdat veel groene technologie relatief nieuw is, wordt het vanuit verzekeringsperspectief als risicodragend gezien. Daardoor is het moeilijk om er een exportkredietverzekeringen (EKV) voor te krijgen. Voor groene technologieën moet het mogelijk worden om een EKV af te sluiten, wil de vergroening van ons handelsbeleid kans van slagen hebben.

➤ **Breng het exportcontrolebeleid in lijn met dat van onze Europese bondgenoten.**

Veel producten uit de technologische industrie vallen als 'strategische goederen' onder de exportcontroleregels. Dat is gemeenschappelijk Europees beleid, maar de industrie ervaart dat Nederland de regels veel strenger interpreteert dan haar bondgenoten. Dat is slecht voor onze concurrentiepositie en schaadt het imago van Nederland als betrouwbare handelspartner. Het voorgenomen Nederlandse besluit om zich aan te sluiten bij het 'Verdrag over exportcontrole in het defensiedomein' is hoopgevend. Daarnaast is het belangrijk dat Europa lidstaten en industrie beschermt, wanneer deze onder druk komen te staan van derde landen op het gebied van sancties en exportbeperkingen.

➤ **Steun het Europees beleid voor Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen.**

Als ondernemer draag je verantwoordelijkheid voor de mensen en wereld waar je afhankelijk van bent. Daarom steunt de Nederlandse industrie de inzet op IMVO-beleid. Daarbij is het wel zaak om tot gemeenschappelijk beleid in Europa te komen, om een gelijkwaardig speelveld te garanderen. Zet daarom in op Europees IMVO-beleid, zeker nu de ontwikkelingen in Brussel in een stroomversnelling zitten.

➤ **Bilateraal innovatiebeleid**

De inzet op innovatie en industrie is in veel opzichten een gezamenlijke Europese inzet. Toch kunnen we binnen Europa ook bilateraal veel bereiken. Het Duits-Nederlandse innovatie- en technologiepact is daarvan een goed voorbeeld. Recent gingen we met Frankrijk een vergelijkbare samenwerking aan. De inzet op bilaterale innovatiesamenwerking moet in huidige overeenkomsten en uitgebreid naar België en het Verenigd Koninkrijk verdiept worden. Daarbij is het van belang dat het diplomatieke postennetwerk in Europa versterkt wordt.

Technologische oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen

De technologische industrie staat zelf voor grote uitdagingen, maar levert ook oplossingen voor de uitdagingen waar onze maatschappij voor staat. Zo is het mogelijk om het personeelstekort in de zorg op te lossen, als we er beter in zouden slagen om al bestaande technologieën in de gezondheidszorg in te zetten. De impasse in het stikstofdebat – die leidt tot enorme stilstand op de huizenmarkt, in de landbouw en ook in de industrie – kunnen we doorbreken als we technologische mogelijkheden optimaal gebruiken. En met inpassing van duurzame systemen voor onder meer klimaatregeling, energieopslag en warmtegebruik, kunnen we onze gebouwde omgeving drastisch verduurzamen. Bij deze toepassingen van technologie zien we echter ook dat de samenleving te vaak tegen implementatieproblemen aanloopt. Technologische oplossingen blijven onderbenut, omdat beleidsmakers de mogelijkheden ervan niet op waarde schatten. Dat moet veranderen, als we de grote transities van onze tijd tot een succes willen maken.

FME roept daarom op:

➤ **Organiseer een technologieberaad op elk ministerie.**

Beleidsmakers kunnen onmogelijk altijd op de hoogte zijn van de nieuwste innovatieve technologieën die op hun terrein een bijdrage kunnen leveren. Dat hoeft ook niet, als experts uit het veld daarvoor goed geconsulteerd worden. Een periodiek overleg tussen ministeries, kennisinstellingen en technologische industrie, draagt bij aan beleid dat technologische oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen optimaal benut.

➤ **Verbeter de opschalingsmogelijkheden van arbeidsbesparende technologieën in de zorg.**

Door de oplopende personeelsvraag vanuit de zorg, staan kwaliteit en toegankelijkheid van de zorg onder grote druk. Al bestaande arbeidsbesparende technologieën kunnen deze tekorten grotendeels oplossen, maar worden nog onvoldoende ingezet. Implementatie van technologie is cruciaal om onze zorg op niveau te houden.

➤ **Verzeker juridische borging van technologie voor stikstofreductie in de landbouw.**

Innovatieve stalsystemen en mestverwerking dragen onder meer bij aan reductie van de uitstoot van stikstof en aan circulaire landbouw. De manier waarop beoordeling en juridische borging ervan nu wettelijk is geregeld, leidt echter tot problemen bij vergunningen en vertraagt de toepassing van deze innovaties. Een nieuw systeem van beoordeling en juridische borging is nodig.

➤ **Zorg voor meer energiebesparing in de gebouwde omgeving.**

Terecht gaat veel aandacht uit naar energieopwekking in de gebouwde omgeving, bijvoorbeeld met zonnepanelen of warmtepompen. In energie-efficiëntie moet nog een slag gemaakt worden. Slimme (led)verlichting, klimaatsystemen en energiebesparing door hergebruik van verwarmd water, bieden bijvoorbeeld uitkomst. Dat heeft meer aandacht nodig.

➤ **Zet in op circulair bouwen.**

Nederland heeft een forse bouwopgave. We lopen hierop achter en de roep om bestaande gebouwen circulair te maken is groot. Om aan de vraag te voldoen en aan de slag te blijven, moet de vergunningverlening sneller en beter. Daarnaast is het belangrijk dat er voldoende (circulaire) grondstoffen zijn, zodat er ook gebouwd kan worden.

➤ **Bescherm de NAVO-norm bij defensie-uitgaven tegen mogelijke bezuinigingen.**

De oorlog in de Oekraïne laat zien hoe belangrijk het is om een daadkrachtige en moderne krijgsmacht te hebben. Modernisering van de krijgsmacht vraagt om structurele investeringen. Het handhaven van de 2% NAVO-norm en de uitvoering van de Defensie Industrie Strategie (DIS) moet ook bij eventuele bezuinigingen doorgaan.